

НАСЛІДКИ ВПЛИВУ СВІТОВОЇ ФІНАНСОВОЇ КРИЗИ НА ФУНКЦІОНУВАННЯ ФІНАНСОВО-КРЕДИТНОГО МЕХАНІЗМУ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІКОЮ УКРАЇНИ

У статті розглянуто та проаналізовано етапи проходження фінансової кризи, проведено діагностику стану фінансово-кредитного механізму державного управління суб'єктами національного господарства як складової механізму управління національною економікою України і запропоновано рекомендації щодо розробки напрямів антикризової політики.

The stages of passing of the financial crisis are analyzed in the article. The diagnostics of condition of the state administration financial and the national economy credit mechanism of subjects is held. The recommendations concerning the development of directions of the anticrisis policy of Ukraine are offered.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Фінансова криза впливає на всі сторони суспільного життя, має соціальні наслідки і сприяє розвитку конфліктів. Основними наслідками кризи є банкрутство суб'єктів національного господарства, поширення кризи на реальний сектор національної економіки, падіння попиту та пропозиції на фінансових ринках і, як результат, обвал цін та стагнація провідних економічних систем, а саме: виробництва, торгового обміну, споживання товарів та послуг, регулювання економічної діяльності. Тому в умовах фінансової кризи вивчення можливостей ефективного управління економікою національного господарства України набуває особливої актуальності.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. З точки зору системно-комплексного підходу кризова ситуація виникає на критичному зламі функціонування системи, коли на неї впливає зовнішні (економічні, виробничі, соціальні) та внутрішні (брак коштів, низький рівень кваліфікації кадрів, недостатність достовірної та своєчасної інформації) чинники, що можуть призвести до її руйнування [1, с.83].

Представники класичного напряму по-різному характеризують фінансову кризу. Фінансова криза як елемент економічної кон'юнктури досліджувалася такими вченими: Дж. Кейнсом, М. Кондратьєвим, І. Фішером, М. Фрідманом та ін. Дж. Кейнс говорив про фінансову кризу як про катастрофічне падіння інвестиційного потенціалу, скорочення активності суб'єктів національної економіки і масові звільнення. М. Кондратьєв назвав кризу рецесією. Під цією категорією він розумів тимчасову фазу, протягом якої відбувається спад підприємницької діяльності. Подібне трактування кризи зустрічається в більшості наукових досліджень.

Учені неокласичної школи, зокрема Дж. Дьюзенбері і Дж. Хікс, вважають, що фінансова криза є наслідком випадкових дій, імпульсів або шоків на економічну систему, що і спричиняє дисбаланси у фінансових відношеннях суб'єктів господарських процесів. При цьому вони акцентують увагу на тому, що характерною особливістю кризи є періодичність її появи. Сучасні фінансові процеси суб'єктів господарювання в умовах кризового стану розглянуті в наукових працях Л. Абалкіна, В. Геєця, Б. Кваснюка, М. Чумаченко та ін. [2, с.128].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Фінансова криза показала важливість та невідворотність реформ і вже підготувала суспільну свідомість до цих процесів. Мало бюджетні реформи, спрямовані на швидке поліпшення ситуації в галузях національного господарства, не лише можливі – вони вкрай необхідні. В окремих секторах національної економіки є спокуса виходу з кризи шляхом повернення у до кризову ситуацію,

зокрема металургійна та хімічна промисловість, але до цього не треба прагнути. Є реформи, які не вимагають під час фінансової кризи великих витрат та забезпечують ефективну реалізацію процесів. Це заходи з енергозбереження, раціонального ведення житлово-комунального господарства та ін. Що ж до реформ у фінансово-кредитному секторі економіки, то їх, безперечно, потрібно проводити. Домовленість групи країн «G 20» – це лише мінімум того, що доведеться зробити в перебудові світового фінансового забезпечення [3, с.28].

Сьогодні світова економіка входить в нову фазу свого розвитку, яка вимагає перегляду фінансово-кредитної системи, сформованої в першій половині ХХ ст. Однією з найбільш довгострокових тенденцій останніх десятиліть є стрімкий ріст обсягів міжнародних фінансових трансакцій на фоні поліпшення інформаційних та комунікаційних технологій, тобто фінансова лібералізація сприяла зростанню обсягів міжнародних фінансово-кредитних операцій, що стало причиною серйозних фінансових криз у деяких країнах світу.

Виникнення у вересні – жовтні 2008 р. хвилі фінансової кризи у розвинутих країнах, зниження левериджу міжнародних фінансових організацій та зменшення схильності інвесторів до ризикованих фінансово-кредитних операцій негативно позначилися на обсягах зовнішнього фінансування. У 2008 р. міжнародні інвестиційні фонди, які спеціалізувалися на вкладеннях інвестицій в економіки країн, що розвиваються, вивели з них 32,5 млрд. дол. (тоді як у січні – вересні 2007 р. було вкладено 20,6 млрд. дол.). Проте концепція обмеження ринків, що формуються від розвинених фінансових ринків показала свою недієздатність, а уряди більшості країн з невисокими рівнями доходів вимушені вирішувати проблеми масового вивозу капіталів та зниження прибутків від експортної діяльності [4, с.15].

Отже, вплив світової фінансової кризи на функціонування національного господарства в Україні характеризується послабленням зв'язків між складовими фінансово-кредитного механізму державного управління суб'єктами національної економіки, незбалансованістю бюджетних доходів та видатків, зростанням державної заборгованості, нерациональною структурою бюджетних витрат та неоптимальним рівнем податкових стягнень для формування бюджетів усіх рівнів.

Постановка завдання. У зв'язку з тим, що фінансово-кредитний механізм державного управління національною економікою України має реалізовуватися на основі проведення раціональної фінансово-кредитної політики, що передбачає конкретизацію та систематизацію інтересів і загроз, застосування способів і методів забезпечення фінансової стабільності, необхідно розробити рекомендації, спрямовані на ефективний розвиток фінансово-кредитного механізму державного управління суб'єктами національного господарства на основі вдосконалення антикризової політики. Мета статті – проаналізувати етапи проходження фінансової кризи в Україні і конкретизувати дії, що привели фінансово-кредитну складову національної економіки до кризового стану.

Виклад основного матеріалу дослідження. У 1997–1998 рр., коли світова економіка пережила чергову фінансову кризу, було підписано близько 30 указів, які прямо стосувалися захисту національної економіки країни, суб'єктів господарювання та населення. У 1998 р. були підписані укази: «Про державну підтримку малого підприємництва», «Про спрощення системи оподаткування, обліку і звітності суб'єктів малого підприємництва» та ін. Ці накази в 3-4 рази знижували податкове навантаження на підприємців, спрощували режим оподаткування і, до речі, досі працюють як закони. Ще ряд указів стосувалися підтримки базових галузей національного господарства і забезпечення платіжно-розрахункової динаміки. Тоді міжнародні організації високо оцінили антикризові заходи України [5, с.123].

У 2004 р. економіка України дала ріст 12,1%, середній показник приросту ВВП країни за 2000–2004 рр. складав 8,4%. Це були одні з найкращих показників у країнах Центральної і Східної Європи та СНД. На той час були завершені базові економічні реформи та ринкові перетворення. Але за 2005–2008 рр. національне господарство відчувало сильний тиск імпорту, істотно вичерпалися інвестиційні можливості, практично зупинилися структурні реформи. Висока інфляція та нестабільна грошово-кредитна політика не додавали впевненості

національній економіці. Ще до світової фінансової кризи середній приріст ВВП України за 2005–2008 рр. знизився до 5 %. Вийшло так, що період, який у світі називали економічним бумом, в Україні, по суті, став передкризовим. Останніми роками країна потрапила у велику залежність не лише від експорту, імпорту, а й від світової фінансової системи, отримавши від іноземних банківських установ кредитів на десятки мільярдів доларів.

Серед 28 країн Європи та Азії, які свого часу пережили постсоціалістичну ринково-трансформаційну кризу, Україна у 2003 р. за темпом приросту ВВП (9,6%) вийшла на шосте місце, а у 2004 р. (12,1%) – на перше. У наступному 2005 р. за цим показником вона впала на передостаннє місце (2,7%). Всього за 2005 р. Україна втратила 9,4% темпу приросту ВВП. Це рівнозначно втратам ВВП країни за 1991–1996 рр., коли Україна дійсно переживала ринково-трансформаційну кризу. Потрібно розглянути кроки, що призвели національну економіку і, зокрема її фінансово-кредитну складову, спочатку до передкризового, а потім і до кризового стану [6, с.82].

Етап перший – зміна економічного курсу. З початку 2005 р. влада різко змінила курс економічної політики. Почалася реприватизація, переуступка активів, різко лібералізувався імпорт, скоротилася підтримка експорту. Зросло податкове навантаження: фактично весь приріст ВВП країни утворювався за рахунок чистих податків. Ці зміни в економічній політиці вже у 2005 р. загальмували її розвиток. У соціальній сфері (здоров'я, освіта, соціальне забезпечення) було зупинено навіть вже розпочаті програми ринкових реформ. За 2005–2009 рр. порівняно з 2000–2004 рр. знизилися практично всі середньорічні показники розвитку національної економіки: ВВП – з 8,4% до 0,8%, промисловість – з 12,5% до 2,0%, будівництво – з 8,4% до 1,7%. Стратегія прориву обернулася стратегією провалу.

Етап другий – здійснення агресивної імпортової політики. Влада 2005–2009 рр. не раз критикувала експортну залежність країни. Незважаючи на це національна економіка була імпортозалежною. Сальдо зовнішньої торгівлі товарами та послугами з позитивного (3,7 млрд. дол.) у 2004 р. всього за рік стало негативним (-1,9 млрд. дол.). У 2008 р. порівняно з 2004 р. імпорт був у 1,5 рази більший, ніж експорт. Як наслідок, Україна впала не лише в експортну, а й в імпортозалежність. Практично така ж доля спіткала і платіжний баланс країни, який у 2004 р. був позитивний (6,9 млрд. дол.), а у 2009 р. став негативний – майже (-13 млрд. дол.). Вперше за багато років країна отримала великий дефіцит платіжного балансу, негативне сальдо поточного рахунку і рахунків фінансових операцій, негативне сальдо по кредитах та облігаціях.

Етап третій – втрата довіри інвесторів. Важко назвати інший показник, який би краще характеризував ситуацію в економіці національного господарства, ніж інвестиційний рівень. Спад інвестиційних можливостей – сигнал початку фінансової кризи. Активне інвестування – реальна ознака виходу з кризи. Це сталося і в Україні, але поки що в першому варіанті. Падіння темпів приросту інвестицій в основний капітал національного господарства почалося ще у 2005 р. Всього за один рік темп приросту інвестицій впав з 28% у 2004 р. до 1,9% у 2005 р., тобто майже у 15 разів. У 2008 р. обсяги інвестицій в Україні знижувалися щоквартально, і за рік спад становив (2,6%). Середній приріст інвестицій за період 2005–2009 рр. становив всього 0,9% або у 20 разів нижчий, ніж у 2000–2004 рр. (20,7%). Інвестиції скоротилися по всіх джерелах фінансування і найбільше – з боку приватних інвесторів.

Етап четвертий – тінізація національної економіки. З початком кризи рівень тінізації національної економіки, за даними уряду, підвищився до 36% ВВП, відкинувши країну на 10 років назад. За даними Рахункової палати України, тінізація економіки національного господарства перевищує 40% ВВП. За оцінками МВФ, Світового банку та ЄБРР – 50% ВВП, а за оцінками незалежних експертів – 60%. За оцінками міжнародних рейтингових агентств, Україна посідає 146-е місце серед 180 досліджуваних країн за рівнем тінізації економіки.

Можна точно сказати, що реальний спад національної економіки, та її ховання у тінь – це наслідки надмірного податкового навантаження. У 2009 р. Міжнародна фінансова корпорація провела оцінку зручності податкових систем за трьома критеріями: кількість

податків, податкове навантаження і затрати часу на адміністрування податків. Україна посіла передостаннє місце з 181 обстеженої країни. За 2009 р., як свідчить МФК, 36 країн поліпшили свої податкові системи, 21 країна знизила прибутковий податок, 12 – підвищили ефективність платіжних систем, 8 – скоротили кількість податків для бізнесу. В Україні все навпаки: податкова система погіршилася.

Етап п'ятий – руйнація бюджетної політики. Перші бюджети незалежної України були недосконалі. Нераціональне бюджетне та податкове законодавство, не прогнозована інфляція та курсова кон'юнктура, слабкість банківської та грошово-кредитної систем. Але то був початок, тоді ніхто добре не знав, яким має бути оптимальний державний бюджет. До цього Україна йшла близько 10 років. І все це було зроблено до 2000 р. Напрацьований досвід, аналіз недоліків та шляхів їх усунення дали можливість вийти на прийняття Бюджетного кодексу, який став програмним документом бюджетного процесу. До 2005 р. середньорічний показник дефіциту державного бюджету до ВВП становив всього 0,6%. Але після 2005 р. закріплений у Бюджетному кодексі досвід бюджетотворення поступово був зруйнований.

У 2009 р. уряд запропонував проект бюджету на нереальній макроекономічній базі, яка не враховувала кризової ситуації, що тривала вже півроку. Спад ВВП основних галузей національної економіки, висока інфляція, девальвація гривні – все це ще наприкінці 2008 р. були очевидні речі. У бюджетній практиці виник цілий букет проблем та порушень: необґрунтованість та нереальність складання державного бюджету, авансовий збір податків та платежів, неповернення заборгованості з ПДВ, емісійне фінансування бюджету країни через різні фінансові інструменти, форсування бюджетних надходжень шляхом запозичення із зовнішніх та внутрішніх державних боргів та ін.

Етап шостий – розкручування інфляції та девальвації національної валюти. У 90-і роки, під час трансформаційної кризи, боротьба з інфляцією була одним з найважчих завдань. Був пройдений важкий шлях: інфляцію було знижено з рекордних 10 тис. відсотків у 1993 р. до дефляції (0,6%) у 2002 р. До 2005 р. середня інфляція була практично у межах 10,4%. Це була норма для країн з перехідною економікою. Це ж стосується і стабільності національної валюти. Практично всі роки, крім періоду після фінансової кризи 1998–1999 рр., вона була стабільною. Середній темп девальвації гривні становив 5,9%. Але навесні 2005 р. влада заговорила про необхідність зміцнення гривні, оскільки за роки її існування вона знецінилась у 3 рази. У 2008 р. ініціатива ревальвації гривні повторилась. Але на відміну від 2005 р. погіршилася ситуація з платіжним балансом. Якщо напередодні 2005 р. було позитивне сальдо платіжного балансу 6,9 млрд. дол., то напередодні 2008 р. воно стало негативне 5,9 млрд. дол., а за 2008 р. – вже близько 13 млрд. дол. Тому в 2008 р. при дефіциті платіжного балансу ревальвація гривні обернулася її девальвацією. У 2008 р. була зафіксована найвища після 2000 р. інфляція 22,3%. Інфляція в Європі становила всього 1,6–2,6%, тобто у 10 разів менше.

Етап сьомий – послаблення грошово-кредитної політики. Одним з каналів, по якому світова фінансова криза прийшла в Україну, була банківська система. Але проблема не в тому, що банківські установи стали провідником кризи, а в тому, що перед кризою в країні була послаблена грошово-кредитна політика. Проблеми у банківських структурах почалися, коли вони відкрились для іноземного капіталу. До 2005 р. в руках іноземців було 20 банків та 12% банківського капіталу України. У 2009 р. ці показники зросли відповідно у 2 і 3 рази. По мірі того, як в українських банках росла іноземна експансія, росла і зовнішня боргова залежність.

За останні роки зовнішні запозичення банків вирости в 20 разів. Кредитні зобов'язання населення вирости в 20 разів, а з урахуванням курсових втрат і вартості обслуговування кредитів – в 30 разів. Проте після 2005 р. реальні прибутки населення збільшились лише в 1,6 разів. Саме через зниження доходів населення різко виросла динаміка проблемних кредитів: лише за 2009 р. у 20 разів (з 3 до 61 млрд. грн.). Але, за експертними оцінками, проблемних кредитів – близько 200 млрд. грн., або третина

кредитних зобов'язань. У 2008–2009 рр. НБУ надав фінансову підтримку банківським установам на 230 млрд. грн. Але в другій половині 2009 р. рефінансування зійшло нанівець. Настав час повернення цих ресурсів.

Етап восьмий – зростання боргової залежності. У 2008 р. зовнішня боргова залежність України виросла на 40%, а внутрішня заборгованість – на 60%. У 2009 р. запозичення уряду шляхом випуску облігацій внутрішньої державної позики виросли в 2,5 рази і досягли 70 млрд. грн. До того ж основним покупцем ОВДП добровільно примусово став НБУ: пакет його облігацій за рік виріс в 5 разів. Активними покупцями ОВДП стали і комерційні банки. Але нерезиденти залишилися пасивними до цих акцій. Незважаючи на високу прибутковість у 10 разів вище, ніж в інших країнах, нерезиденти не поспішали купувати ОВДП. Україна стала рекордсменом серед інших країн світу стосовно доходності ОВДП – 29% річних. У Росії всього 8–12%, у Польщі – 3–6%, у Чехії – 1–2%. Така висока доходність при коротких термінах обертання ОВДП (6-12 міс.) свідчила про відчай уряду.

Окремої уваги заслуговує ситуація із запозиченнями МВФ. Перший кредит від МВФ Україна отримала в 1994 р. Умови були дуже жорсткі, ще важчі, ніж економічна ситуація в країні. Транші – по 100–400 млн. дол. За 10 років (1994–2004 рр.) Україна отримала від МВФ всього 3,9 млрд. дол., і у 2004 р. достроково погасила 1,6 млрд. дол. У 2008 р. уряд вперше за останні 10 років запросив кредит МВФ і отримав згоду аж на 16,4 млрд. дол. – безпрецедентна для України сума. У 2009 р. кредит вперше був наданий на погашення бюджетного дефіциту та на сплату попередньої заборгованості, але, за умовами МВФ, кредити надаються лише на підтримку платіжного балансу. Всього за 2 роки заборгованість перед МВФ виросла в 25 разів [7, с.12]. У зв'язку з цією ситуацією у грудні 2008 р. уряд розробив антикризову програму та оголосив про реалізацію масштабних інфраструктурних та інвестиційних проектів у базових галузях національного господарства. У програму було включено 100 проектів, розрахованих на 5 років, на суму 150 млрд. грн. Проте програма економічного розвитку країни на 2009–2012 рр. так і не була прийнята. Антикризова політика в Україні – це була спонтанна реакція, на яку вплинули політичні та лобістські інтереси. Зокрема, світовий досвід антикризової політики пропонує величезний арсенал заходів, які могли б послужити й Україні (рис. 1) [8, с.48].

Рис. 1. Основні напрями світового досвіду антикризової політики

Проте дії уряду України і близько не відповідали цим головним напрямам антикризової політики, що, власне, й призвело до надмірного поглиблення та затягування фінансової кризи. Крім того, існує ще одне питання, яке обговорювалося протягом останніх років і привертало увагу політиків, державних чиновників, науковців та фахівців: чи робити реформи під час фінансової кризи? Насамперед необхідно виходити з того, що криза не лише завдає шкоди, але і руйнує неефективне, непотрібне, звільняє місце для нового. Саме у цій продуктивній функції кризи криється можливість та необхідність реформ. Реформи могли б конструктивніше спрямувати продуктивну функцію кризи [9, с.97].

Висновки і перспективи подальших розробок. Таким чином, на основі проведеного дослідження впливу фінансової кризи на функціонування і розвиток складових фінансово-кредитного механізму державного управління національною економікою сформовані головні напрями подолання фінансової нестабільності і забезпечення відповідного рівня фінансової безпеки національної економіки: запровадження жорсткого режиму економії щодо витрачання бюджетних коштів; фінансування збиткових виробництв національної економіки; стабілізація фінансової системи шляхом оптимізації бюджетної і податкової політики; зниження зовнішньої та внутрішньої заборгованості, забезпечення фінансово-кредитних умов для активізації інвестиційної діяльності та нормалізація фінансових потоків [10, с.145].

Крім того, виникає необхідність формування системи заходів щодо регулювання органами державної влади світових фінансових потоків, що впливають на національну економіку, а саме: запобігання негативного впливу на відтворювальні процеси національного господарства та виникнення фінансових зобов'язань, не підкріплених правовими нормами. При цьому в Україні необхідно розробити методи боротьби з недобросовісною поведінкою контрагентів по зовнішньоекономічних договорах для захисту фінансово-кредитної складової національної економіки від штучно створених фінансових криз, механізми захисту від різного роду фінансових ризиків та інвестиційних проектів, що не співпадають з національною стратегією економічного розвитку, і механізми забезпечення належної для України участі в перерозподілі світового доходу.

Список використаної літератури

1. Федосов В. Фінансова реструктуризація в Україні (проблеми та напрями): [монографія] / В. Федосов, В. Опарін, С. Львовчкін. – К.: КНЕУ, 2009. – 432 с.
2. Науменкова С. В. Розвиток фінансового ринку України в умовах формування нової фінансової архітектури: [монографія] / С. В. Науменкова, С. В. Міщенко. – К.: ЦНД НБУ, 2009. – 384 с.
3. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України з метою подолання негативних наслідків фінансової кризи» № 1533-VI: за станом на 23.06.2009 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2009. – № 52. – Ст. 763.
4. Вахненко Т. П. Фінансова криза в Україні: фактори, механізми дії, заходи подолання / Т. П. Вахненко // Фінанси України. – 2011. – № 10. – С. 13–21.
5. Барановський О. І. Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки та механізми забезпечення): [монографія] / О. І. Барановський. – К.: КНТЕУ, 2008. – 759 с.
6. Шевцов А. І. Актуальні проблеми економіки України в контексті світової фінансової кризи / А. І. Шевцов, Г. І. Мерніков // Стратегічні пріоритети. – 2011. – № 1(10). – С. 80–85.
7. Петрик О. Фінансова криза в Україні та заходи щодо її подолання / О. Петрик // Вісник НБУ. – 2011. – № 8. – С. 8–14.
8. Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20.10.2008 р. «Про невідкладні заходи з посилення фінансово-бюджетної дисципліни та мінімізації негативного впливу світової фінансової кризи на економіку України» № 965/2008 від 24.10.2008 р. // Офіційний вісник Президента України. – 2008. – № 44. – Ст. 1240.
9. Сухоруков А. І. Сучасні проблеми фінансової безпеки України: [монографія] / А. І. Сухоруков, С. Т. Пиріжкова. – К.: НІПМБ, 2007. – 140 с.
10. Школьник І. О. Фінансовий ринок України (сучасний стан і стратегія розвитку): [монографія] / І. О. Школьник. – Суми: Мрія, 2009. – 348 с.

Прийнято до друку 14.02.2012